

Anna Janus-Dębska

Zarządzenie zastępczej kary pozbawienia wolności w związku z uchylaniem się od wykonywania prac na cele społeczne – przyczyny i możliwości ograniczenia zakresu stosowania

1. Wstęp

Zmiany legislacyjne, które weszły w życie z dniem 1 lipca 2015 r.¹, w szczególności dotyczące art. 34 k.k., miały na celu zintensyfikowanie dolegliwości związanych z karą ograniczenia wolności oraz ograniczenie atrakcyjności reżimu probacyjnego związanego z orzekaniem kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania. Z uzasadnienia projektu wynika, że kara ograniczenia wolności, obok grzywny, ma stać się podstawową karą orzekaną za występki, których społeczna szkodliwość nie jest szczególnie wysoka. Wydłużenie okresu, na który kara ta może być orzekana, do 2 lat oraz przesunięcie do jej zakresu innych obowiązków ograniczających konkretne wolności człowieka (art. 34 § 1a pkt. 3 k.k.), miało spowodować jej uelastycznienie i zwiększenie częstotliwości jej orzekania². Priorytet kar wolnościowych został wyrażony między innymi w art. 37a k.k. „jeżeli ustawa przewiduje zagrożenie karą pozbawienia wolności nieprzekraczającą 8 lat, można zamiast tej kary orzec grzywnę albo karę ograniczenia wolności, o której mowa w art. 34 § 1a pkt 1 lub 4”.

Ustawą z dnia 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw³ oraz Ustawą z dnia 11 marca 2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks karny wykonawczy⁴, uchylone

1 Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 396).

2 Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 15 maja 2014 r., druk sejmowy Nr 2393, Uzasadnienie, s. 9.

3 Dz.U. z 2016 r., poz. 437.

4 Dz.U. z 2016 r., poz. 428.

zostały przepisy umożliwiające orzekanie kary ograniczenia wolności polegającej na obowiązku pozostawania w miejscu stałego pobytu lub innym wyznaczonym miejscu, z zastosowaniem systemu dozoru elektronicznego (w skrócie: s.d.e.) oraz obowiązku, o którym mowa w art. 72 § 1 pkt. 4–7a k.k. Do zespołów kuratorskiej służby sądowej (w skrócie: zespoły kss) wpłynęła niewielka liczba spraw dotyczących kary ograniczenia wolności, w nowych formach, w porównaniu do tych stosowanych przed nowelizacją:

- nieodpłatna kontrolowana praca na cele społeczne – 91.650 spraw;
- kontrola miejsc pobytu z zastosowaniem s.d.e. – 29;
- obowiązki z art. 72 § 1 pkt 4–7a k.k. – 257 spraw, w tym kara orzeczona wyłącznie w formie obowiązków z art. 72 § 1 pkt 4–7a k.k. – 44 spraw;
- potrącenia wynagrodzenia za pracę – 607 spraw⁵.

Największy wpływ orzeczeń do wykonania, dotyczył spraw w związku z zamiarą grzywny na prace społecznie użyteczne na podstawie art. 45 § 1 k.k.w. – 106 636 spraw⁶.

Ze względu na powyższe zmiany ważnym zadaniem kuratorskiej służby sądowej jest sprawne realizowanie zwiększającej się liczby kar polegających na wykonywaniu prac na cele społeczne i społecznie użytecznych (w związku z art. 45 k.k.w.).

Dane zawarte w Tabeli 1 świadczą o efektywnym kończeniu spraw dotyczących kary ograniczenia wolności (w skrócie k.o.w.), wykonywanej w zespołach kss.

Tabela 1. Wykonywane dozory w związku z orzeczoną karą ograniczenia wolności (k.o.w.) w zespołach kss w latach 2013–2015

Rok	Liczba spraw wpływających do zespołów kss w związku z orzeczeniem k.o.w.	Liczba zakończonych dozorów w zw. z orzeczoną k.o.w.	% objętych dozorem spraw, które wpłynęły do kss
2013	99 793	99 331	99,5
2014	83 557	84 795	98,5
2015	91 650	88 848	96,9

Źródło: Ministerstwo Sprawiedliwości, Wydział Statystyki, *Sprawozdanie z działalności kuratorskiej służby sądowej za lata 2013–2015*, symbol: MS-S40.

Kara ograniczenia wolności jest istotnym narzędziem polityki kryminalnej, służącym pełniejszej indywidualizacji i racjonalizacji środków prawnokarnej reakcji na przestępstwo. Istnieje możliwość stosowania jej do różnych kategorii sprawców i czynów. Istotą kary ograniczenia wolności nie jest jedynie wykonywanie określonej pracy, lecz wiele innych dolegliwości⁷. Są to ograniczenia w sferze swobód obywatelskich z elementami dolegliwości ekonomicznej (nieodpłatna kontrolo-

5 Dane: Ministerstwo Sprawiedliwości, Wydział Statystyki, *Sprawozdanie z działalności kuratorskiej służby sądowej za rok 2015*, symbol: MS-S40.

6 *Ibidem*.

7 S. Walczak, *Prawo penitencjarne, zarys systemu*, Warszawa 1972, s. 443.

wana praca na cele społeczne, potrącanie części wynagrodzenia)⁸. Skazany nie może bez zgody sądu zmieniać miejsca stałego pobytu (art. 34 § 2 pkt 1 k.k.), ma obowiązek udzielania wyjaśnień dotyczących przebiegu odbywania kary (art. 34 § 2 pkt 3 k.k.), w okresie odbywania kary w formie potrącania wynagrodzenia nie może bez zgody sądu rozwiązać stosunku pracy (art. 35 § 2 k.k.), a także jest zobligowany do wykonywania obowiązków orzeczonych w wyroku na podstawie art. 34 § 3 kk (w postępowaniu wykonawczym na podstawie art. 61 § 1 k.k.w.).

Jedną z właściwości tej kary jest jej elastyczność i indywidualizowanie sposobu traktowania skazanego w czasie wykonywania kary⁹. Wyraża się to w możliwości zmiany w postępowaniu wykonawczym formy obowiązku wykonywania pracy na potrącanie wynagrodzenia za pracę, a przede wszystkim w dopuszczalności zwolnienia od reszty kary. Istotne znaczenie w zakresie oddziaływań wychowawczych i resocjalizacyjnych na skazanego ma swoisty system nagród i kar wynikający z obowiązujących ustaw, czyli możliwość wcześniejszego zwolnienia od reszty kary, uznania kary za wykonaną, zmniejszenia orzeczonej liczby godzin wykonywanej pracy w stosunku miesięcznym lub zarządzenie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności.

W obecnym stanie prawnym czynności sądu przy wykonaniu kary ograniczenia wolności sprowadzają się do skierowania wyroku do wykonania poprzez przesłanie jego odpisu kuratorowi, rozpoznawania skarg na decyzje kuratora oraz orzekania w sprawach dotyczących wykonania orzeczeń, a więc wymagających wydania postanowienia. Formą nadzoru sądu jest możliwość żądania, w każdym czasie, wyjaśnień od skazanego dotyczących przebiegu odbywania kary ograniczenia wolności i wzywania go w tym celu do osobistego stawiennictwa (art. 60 k.k.w.)¹⁰. Zgodnie z art. 55 § 2 k.k.w. czynności związane z organizowaniem i kontrolowaniem wykonywania kary ograniczenia wolności oraz obowiązków nałożonych na skazanego odbywającego tę karę, wykonuje sądowy kurator zawodowy.

W trakcie prowadzonego postępowania wykonawczego, kierując się względami wychowawczymi, a także zważywszy na zachowanie skazanego podczas wykonywania kary, potrzebę jego dyscyplinowania lub inne okoliczności związane z przebiegiem jej wykonywania, kurator może być inicjatorem wszczęcia odpowiedniego postępowania incydentalnego, jeżeli okoliczności prowadzonej sprawy za tym przemawiają (art. 66 § 1 k.k.w.)¹¹. Postępowania mogą być także wszczynane na wniosek stron (skazanego, jego obrońcy i prokuratora) oraz z urzędu, jeżeli sąd poweźmie informację wskazującą na taką potrzebę (art. 19 § 1 k.k.w.).

8 A. Duracz-Walczak, K. Strzępek, *Kara ograniczenia wolności – alternatywa kary, pozbawienia wolności do lat dwóch*, [w:] B. Hołyst (red.), *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, Warszawa 1984, s. 190.

9 S. Paweła, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 1972, s. 325.

10 K. Postulski, *Zmiany w wykonywaniu kary ograniczenia wolności*, „Probacja” 2011, Nr 3, s. 131.

11 K. Stasiak, *Kontrolno-organizacyjna funkcja kuratora w wykonywaniu kary ograniczenia wolności i prac społecznie użytecznych*, [w:] T. Jedynak, K. Stasiak (red.), *Zarys Metodyki pracy kuratora sądowego*, Warszawa 2010, s. 245–246.

W związku z wykonywaniem omawianej kary mogą toczyć się postępowania incydentalne, których przedmiotem jest:

- 1) wyrażenie zgody na zmianę miejsca stałego pobytu skazanego (art. 34 § 2 pkt 1 k.k.);
- 2) wyrażenie zgody na rozwiązanie przez skazanego stosunku pracy (art. 35 § 2 k.k.);
- 3) orzekanie w przedmiocie modyfikacji orzeczenia dotyczącego obowiązków (art. 61 § 1 k.k.w.);
- 4) zmniejszanie liczby godzin wykonywanej pracy (art. 61 § 2 k.k.w.);
- 5) zmniejszenie wysokości miesięcznych potrąceń z wynagrodzenia za pracę (art. 61 § 2 k.k.w.);
- 6) odroczenie wykonania kary (art. 62 § 1 i 2 k.k.w.);
- 7) udzielanie przerwy w odbywaniu kary (art. 63 k.k.w.);
- 8) odwołanie odroczenia i przerwy (art. 62 § 3 k.k.w.);
- 9) zmiana formy obowiązku pracy (art. 63a k.k.w.);
- 10) orzekanie w przedmiocie uznania kary za wykonaną (art. 64 k.k.w.);
- 11) orzekanie w przedmiocie zarządzenia wykonania kary zastępczej (art. 65 § 1 k.k.w.);
- 12) wstrzymanie wykonania kary zastępczej pozbawienia wolności (art. 65a k.k.w.);
- 13) zwolnienie z odbycia reszty kary i uznania ją za wykonaną (art. 83 k.k.);
- 14) zwolnienie od kary (art. 336 § 3 i 4 k.k. w zw. z art. 62 § 2 k.k.w.);
- 15) ustalenie rozliczenia godzin nieodpłatnej, kontrolowanej pracy na cele społeczne w innych okresach niż miesięczny (art. 63b k.k.w.);
- 16) umorzenie postępowania wykonawczego w razie przedawnienia wykonania kary, śmierci skazanego lub innej przyczyny wyłączającej postępowanie (art. 15 § 1 k.k.w.);
- 17) zawieszenie postępowania wykonawczego (art. 15 § 2 k.k.w.).

Etap wykonawczy postępowania karnego często ujawnia wewnętrzne niespójności systemu prawa oraz rozmijanie się praktycznych aspektów stosowania teoretycznych założeń zawartych w treści przepisów prawa materialnego, szczególnie części ogólnej kodeksów z ich ideą¹².

Praca na cele społeczne zalicza się do *community service*, czyli sankcji wykonywanych w społeczności lokalnej, przy jej pomocy i współdziałaniu, umożliwiając sprawcom resocjalizację i reintegrację społeczną. Jedną z głównych zalet *community service* jest to, że sprawca pozostaje przy ich stosowaniu w społeczeństwie, unikając pozbawienia wolności¹³.

Dokonując porównania kary ograniczenia wolności z karą pozbawienia wolności, możemy wskazać na pozytywne aspekty tego rodzaju sankcji wolnościowej:

12 K. Politowicz, *Uwagi na tle wymiaru i wykonywania kary ograniczenia wolności*, „Probacja” 2013, Nr 2, s. 95.

13 J. Rybicka-Ziarko, *Community service jako współczesna perspektywa dla polskiego prawa karnego*, [w:] S. Wrzosek (red.), „Język – Prawo – Społeczeństwo, tom III, Radom 2012, s. 6.

- skazany nie traci kontaktu ze środowiskiem, w którym funkcjonuje na co dzień, a przede wszystkim z rodziną, środowiskiem zawodowym, przyjaciółmi;
- kara pracy nie stygmatyzuje, a już na pewno nie tak jak kara pozbawienia wolności;
- wykonywanie prac wśród osób zatrudnionych w wyznaczonym przez sąd podmiocie może wywierać pozytywny wpływ na skazanego (nauka odpowiedzialności za powierzone zadania, sumiennosci, wytrwałości, dyscypliny, punktualności, szacunku dla pracy innych, nawiązanie nowych wartościowych relacji z osobami spoza środowiska przestępczego);
- wykonywanie tej kary w miejscach publicznych lub ukazywanie jej pozytywnych efektów promuje lepsze zrozumienie społeczeństwa dla osób skazanych, ukazuje pożytek płynący z kar alternatywnych, pozwala w widoczny dla społeczeństwa sposób, wyrównać straty wyrządzone przestępstwem (np. po aktach wandalizmu), pomaga w akceptacji tych ludzi po odbyciu kary, prowadzi do reintegracji ze społeczeństwem;
- skazany pozostaje na wolności, nie podlega nadzorowi służby więziennej, nie ulega automatyzmowi, nie popada w apatię i zniechęcenie do podejmowania wysiłku zmiany swojego życia, ponieważ kara pracy uczy samodyscypliny, zmusza do działania nawet u osób, które nie mają nawyku pracy, wdraża do jej wykonania, może mieć wpływ na zdobycie nowych kwalifikacji zawodowych;
- koszty zorganizowania i wykonywania pracy na cele społeczne są mniejsze od kosztów utrzymania więźnia w zakładzie karnym (należy również uwzględnić wartość wykonanej pracy, jak i fakt, że skazany nadal może utrzymywać swoją rodzinę, która w tym okresie nie musi korzystać z pomocy, jak to ma często miejsce w przypadku osadzenia skazanego w zakładzie karnym)¹⁴.

Wykonywanie pracy ma dla człowieka istotne znaczenie psychologiczne z wielu powodów: zaspokaja potrzebę osiągnięć, zwiększa poczucie własnej wartości, sprawczości, rozwija zdolności jednostki, pobudza zainteresowania, stawia wymagania, których spełnienie podtrzymuje zdrowie psychiczne jednostki. Praca dla współczesnego człowieka jest nie tylko źródłem zarobkowania, ale także rodzajem instytucji wyznaczającej miejsce człowieka w społeczeństwie. Praca przynosi człowiekowi nie tylko korzyści materialne, ale także stwarza psychologiczne możliwości realizowania się, daje poczucie społecznej użyteczności i przydatności¹⁵. Kara pracy na cele społeczne, mimo że jest nieodpłatna, posiada większość wyżej wymienionych zalet zwłaszcza w zakresie prawidłowego funkcjonowania

14 M. Szewczyk, *Kara ograniczenia wolności*, [w:] M. Melezini (red.), *Kary i środki karne. Poddanie sprawcy próbie*, tom VI, Warszawa 2010, s. 233.

15 A. Wontorczyk, *Bezrobocie, niemożność znalezienia zatrudnienia*, [w:] W. Szewczuk (red.), *Encyklopedia psychologii*, Warszawa 1998, s. 40–41.

jednostki zarówno w sensie psychologicznym, jak i somatycznym. Ma ona uczyć społecznie pożądaných postaw, a w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego. Właściwie dobrana, nadzorowana i wykonywana może osiągnąć powyższe cele i mieć wpływ nie tylko na przyszłość skazanego, ale także jego rodziny oraz środowiska lokalnego.

Pomimo powyżej pozytywnych aspektów orzekania kar polegających na wykonywaniu prac na cele społeczne lub społecznie użytecznych, duża ich część nie jest wykonywana lub jest realizowana nieregularnie.

Tabela 2 prezentuje dane dotyczące godzin prac na cele społeczne i społecznie użyteczne (art. 34 § 1a pkt 1 k.k. i art. 45 § 1 k.k.w.), wykonywanych przez osoby skazane, które zostały zakończone w zespołach kss w okresie ostatnich pięciu lat.

Tabela 2. Zakończenie pracy społecznie użytecznej (łącznie w ramach kary ograniczenia wolności i na podstawie art. 45 k.k.w.) w zespołach kuratorskiej służby sądowej w Polsce w latach 2011–2015 liczone w godzinach

L.p.	Rok	Liczba zakończonych godzin pracy (łącznie w mln)	Zakończone na skutek faktycznego wykonania prac	Udział godzin prac wykonanych w sprawach zakończonych [%]
1.	2011	13 287 041	7 228 393	54,4
2.	2012	15 902 246	8 223 940	51,7
3.	2013	17 152 443	8 712 360	50,8
4.	2014	14 799 163	6 816 752	46
5.	2015	14 961 080	6 510 879	43,5

Źródło: Ministerstwo Sprawiedliwości, Wydział Statystyki, *Sprawozdanie z działalności kuratorskiej służby sądowej za lata 2011–2015*, symbol: MS-S40.

W *Sprawozdaniu z działalności kuratorskiej służby sądowej* (symbol MS-S40) liczba zakończonych godzin pracy w okresie sprawozdawczym podzielona jest na dwa rodzaje:

- zakończonych na skutek faktycznego wykonania pracy;
- zakończonych z innych przyczyn.

Udział spraw dotyczących faktycznie wykonanych prac przez skazanych we wszystkich sprawach zakończonych, co roku ulega zmniejszeniu, od blisko 54,4% w 2011 roku do 43,5% w 2015 roku.

Inne niż wykonanie pracy przyczyny zakończenia k.o.w.:

- zarządzenie zastępczej kary pozbawienia wolności;
- przesłanie orzeczenia do wykonania zgodnie z właściwością do innego sądu (na skutek zmiany miejsca pobytu skazanego);
- przedawnienie;
- zmiany legislacyjne z końca 2013 roku, kiedy to według nowej ustawy część czynów objętych prawomocnym wyrokiem skazującym za przestępstwo zostało przeniesione do kategorii wykroczeń (kontrawencjonalizacja).

Najczęstszą przyczyną zakończenia k.o.w. w inny sposób niż wykonanie pracy jest zarządzenie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności. Przykładowo – na **91 650** spraw dotyczących kary ograniczenia wolności, które wpłynęły do zespołów kss w 2015r. (stan spraw w ostatnim dniu poprzedniego roku wynosił 58.565), kuratorzy złożyli wnioski z art. 65§1 k.k.w. w zw. z art. 66§1 k.k.w. w **76 514** sprawach, z czego **69 003** zostało rozpatrzonych, w tym **49 473** uwzględnionych¹⁶.

Artykuł 65 § 1 k.k.w. przewiduje obligatoryjne zarządzenie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności w przypadku uchylania się skazanego od odbywania kary ograniczenia wolności lub fakultatywne w sytuacji uchylania się od świadczenia pieniężnego lub obowiązków orzeczonych na podstawie art. 34 § 3 k.k. Orzeczenie sądu w tym przedmiocie ma zawsze charakter względnie obligatoryjny, uzależnione jest bowiem od swobodnej oceny sądu, czy konkretne zachowanie się skazanego zostanie uznane za uchylanie się od odbywania tej kary, czy też nie. Kodeks karny wykonawczy nie definiuje pojęcia „uchylanie się od odbywania kary”, jednak z jego treści można wyprowadzić wnioski, że o uchylaniu się od odbywania kary ograniczenia wolności mogą świadczyć następujące okoliczności:

- a) niestawienie się skazanego na wezwanie sądowego kuratora zawodowego lub oświadczenie mu, że nie wyraża zgody na podjęcie pracy po uprzednim pouczeniu go o prawach, obowiązkach i konsekwencjach związanych z wykonywaniem nieodpłatnej, kontrolowanej pracy na cele społeczne (art. 57 § 2 k.k.w.);
- b) naruszanie obowiązków należących do istoty obowiązku pracy, a więc przede wszystkim niestawienie się do pracy w warunkach ograniczonej wolności, a w przypadku podjęcia pracy – wykonywanie jej niesumienne i nieprzestrzeganie ustalonych w miejscu pracy porządku i dyscypliny bądź opuszczeniu pracy bez usprawiedliwienia (i in. zob. art. 58 § 2 k.k.w.),
- c) naruszanie obowiązków ciążących na skazanym z mocy prawa (art. 34 § 2 k.k.) lub nałożonych przez sąd (art. 34 § 3 k.k. i art. 61 § 1 k.k.w.);
- d) niepodporządkowywanie się poleceniom sądu albo sądowego kuratora zawodowego (zob. art. 169 § 1a oraz 60 k.k.w.)¹⁷.

Uchylaniem się od odbywania kary ograniczenia wolności może być zarówno niewypełnienie jednego z wymienionych obowiązków, jak również jednoczesne niewykonywanie kilku z nich¹⁸.

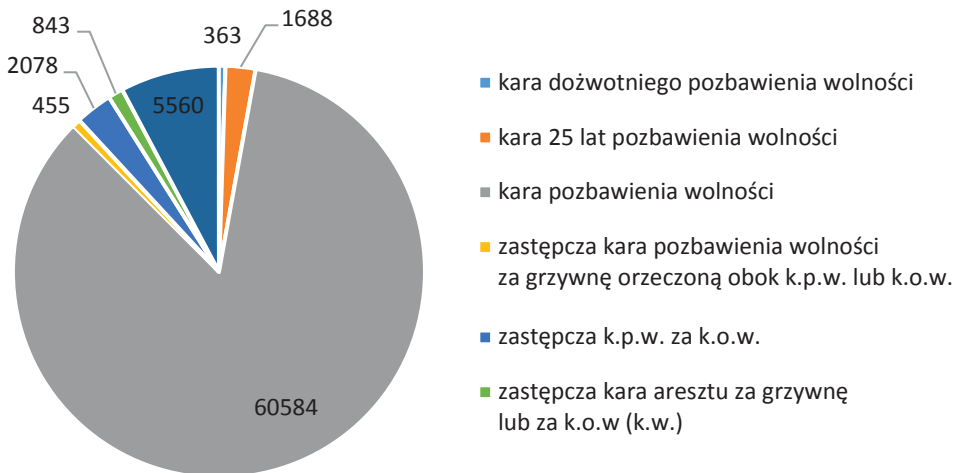
Jak wynika z danych zawartych na Wykresie 1, na dzień 31 grudnia 2015 r. w zakładach karnych osadzonych było 2078 osób, które odbywały zastępczą

16 Dane: Ministerstwo Sprawiedliwości, Wydział Statystyki, *Sprawozdanie z działalności kuratorskiej służby sądowej za rok 2015*, symbol: MS-S40.

17 K. Postulski, *Komentarz do art. 65 Kodeksu karnego wykonawczego*, Lex/el 2012.

18 S. Lelental, *Prawo karne wykonawcze*, Warszawa 1990, s. 215.

karę pozbawienia wolności za karę ograniczenia wolności (art. 65 § 1 k.k.w.). Nie ma odrębnych danych, które wskazywałyby, ile osób odbywa zastępczą karę aresztu za k.o.w. orzeczoną na podstawie art. 23 § 1 k.w. (łącznie z karą zastępczą za grzywnę – 848 osób) oraz na skutek zarządzenia kary zastępczej na podstawie art. 46 § 1 pkt 1 k.k.w. (uchylanie się od wykonania pracy społecznie użytecznej).

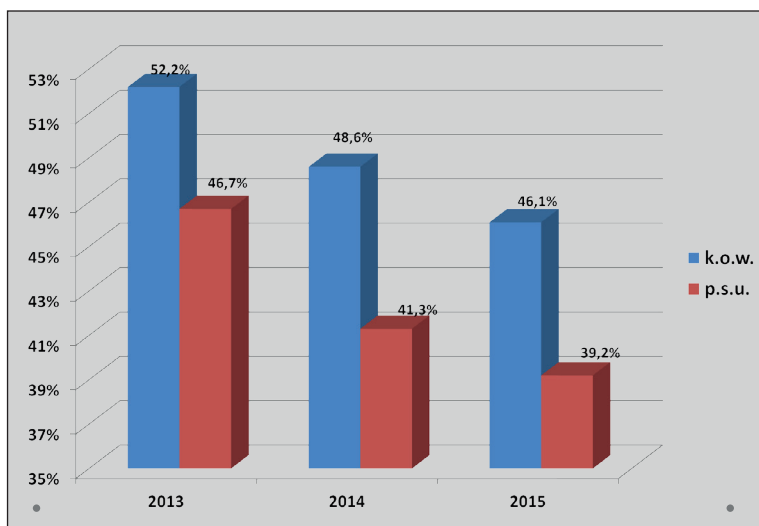
Wykres 1. Osoby osadzone w jednostkach penitencjarnych (stan na dzień 31.12.15 r.) wg rodzaju orzeczonej kary.

Źródło: Ministerstwo Sprawiedliwości, Centralny Zarząd Służby Więziennej (L. dz. BIS – 0346/16/15/8555L), Kwartalna Informacja Statystyczna za IV kwartał 2015.

Dzięki zmianom legislacyjnym, które weszły w życie z dniem 1 lipca 2015 roku¹⁹, sąd może w każdym czasie wstrzymać wykonanie zastępczej kary pozbawienia wolności w wypadku, gdy skazany oświadczy na piśmie, że podejmie odbywanie kary ograniczenia wolności i podda się rygorom z nią związanym (art. 65a § 1 k.k.w., analogicznie do pracy społecznie użytecznej stosuje się – art. 48a § 1 k.k.w.).

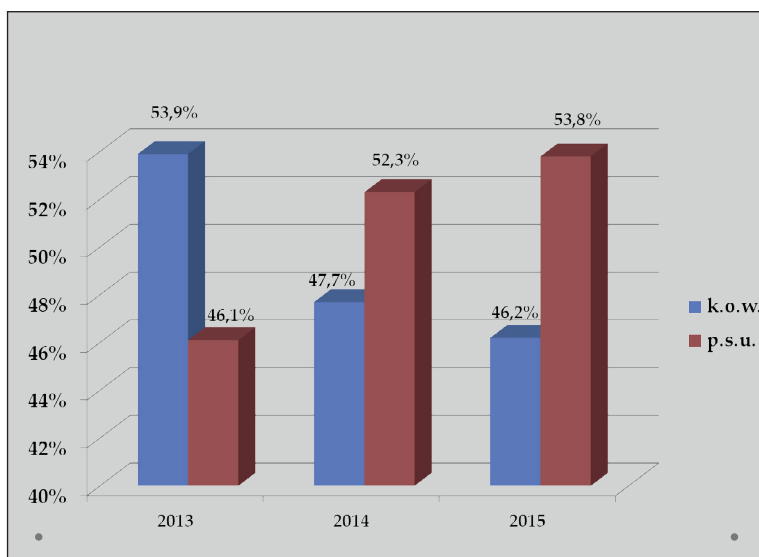
W zespołach kss prowadzone są sprawy oznaczone symbolem „Kkow”, które obejmują prace na cele społeczne orzeczone w ramach kary ograniczenia wolności na podstawie art. 34§1a pkt 1 k.k. (w skrócie: k.o.w.) oraz prace społecznie użyteczne orzeczone w zamian za nieuiszczoną grzywnę na podstawie art. 45§1 k.k.w. (w skrócie p.s.u.). Analiza danych statystycznych wskazuje, że to właśnie ten drugi rodzaj prac jest w większym stopniu kończony w inny sposób niż na skutek ich wykonania, co obrazuje Wykres 2.

¹⁹ Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 396).

Wykres 2. Udział godzin prac wykonanych w sprawach zakończonych z podziałem na kary ograniczenia wolności (k.o.w.) i prace społecznie użyteczne (p.s.u.) w zespołach kuratorskiej służby sądowej w latach 2013–2015

Źródło: Ministerstwo Sprawiedliwości, Wydział Statystyki, *Sprawozdanie z działalności kuratorskiej służby sądowej za lata 2013–2015*, symbol: MS-S40.

Wykres 3. Udział kar ograniczenia wolności (k.o.w.) i prace społecznie użyteczne (p.s.u.) w ogólnej liczbie spraw „Kkow” wpływających do zespołów kuratorskiej służby sądowej w latach 2013–2015

Źródło: Ministerstwo Sprawiedliwości, Wydział Statystyki, *Sprawozdanie z działalności kuratorskiej służby sądowej za lata 2013–2015*, symbol: MS-S40.

W okresie ostatnich dwóch lat w zespołach kss znacznie zwiększył się wpływ spraw dotyczących prac społecznie użytecznych, natomiast kar ograniczenia wolności nieznacznie zmniejszył się. Jest to zjawisko mogące świadczyć o częstszym orzekaniu przez sądy kary grzywny lub pogarszającej się sytuacji finansowej osób skazanych, które nie mogąc wykonać kary grzywny, są zobligowane do wykonania jej formy zastępczej, czyli pracy społecznie użytecznej, bądź też zwiększeniem aktywności sądów w zakresie egzekucji kary grzywny. Analizowane dane statystyczne nie pozwalają na jednoznaczne wskazanie przyczyn tego stanu rzeczy. Dynamikę opisywanego procesu możemy zaobserwować na Wykresie 3.

2. Przyczyny uchylania się skazanych od wykonywania prac na cele społeczne – wyniki badań własnych

Na początku 2014 roku autorka niniejszego artykułu przeprowadziła badania aktowe i ankietowe na grupie sędziów (70 respondentów), kuratorów (335 respondentów) oraz przedstawicieli jednostek, w których jest wykonywana praca na cele społeczne (30 respondentów), dotyczące orzekania i wykonywania kary ograniczenia wolności, po wprowadzeniu dwóch istotnych nowelizacji, które weszły w życie w 2010 i 2012 roku. Kwestionariusze ankiety zostały skonstruowane na potrzeby opisywanego projektu badawczego, na podstawie danych uzyskanych z następujących źródeł: akt wykonawczych z orzeczoną karą ograniczenia wolności, prowadzonych w zespołach kuratorskich, akt głównych spraw karnych, wywiadu grupowego przeprowadzonego z kuratorami zawodowymi, pism nadzorczych kierowanych z Ministerstwa Sprawiedliwości do sądów okręgowych, sprawozdań z lustracji i wizytacji przeprowadzanych w zespołach kuratorskich.

Celem przeprowadzonych badań było między innymi poznanie czynników pozostających w związku z wskazywanym przez ustawodawcę niskim poziomem osiągania celów wychowawczych i resocjalizacyjnych kary ograniczenia wolności (k.o.w.) oraz zidentyfikowanie przyczyn niewykonywania przez skazanych orzeczonych prac na cele społeczne, mających źródło w czterech obszarach, związanych z:

- 1) kwestiami orzecznymi;
- 2) postawą, właściwościami i sytuacją skazanego;
- 3) działalnością kuratora i etapem wykonania kary;
- 4) działalnością placówek, instytucji państwowych, fundacji, stowarzyszeń oraz organizacji użyteczności publicznej, reprezentujących społeczność lokalną (art. 56 § 2 i § 3 k.k.w.), wyznaczonych do organizowania i nadzorowania prac na cele społeczne.

W niniejszym artykule omówione zostaną zagadnienia związane z etapem wykonania orzeczeń w zespołach kuratorskich²⁰, z próbą ustalenia przyczyn niewykonania przez osoby skazane orzeczonej przez sąd prac na cele społeczne, co skutkuje zarządzeniem kary zastępczej pozbawienia wolności.

Podczas prowadzonych badań z jednego z sądów rejonowych w Polsce przekazane zostały do analizy wszystkie teczki akt kuratorskich, które wpłynęły do wykonania do zespołu kss przed 31 grudnia 2009 r. i w 2014 r. nadal pozostawały jako czynne²¹. Tego rodzaju spraw w badanym zespole było prowadzonych siedem. Poniżej zaprezentowany zostanie jeden z przypadków, w których kumuluje się wiele niekorzystnych czynników utrudniających wykonywanie orzeczonej kary ograniczenia wolności.

Przypadek z akt kuratorskich (symbol „Kkow”). Akta zostały przekazane do zespołu kuratorskiego w grudniu 2009 r. Osoba skazana z art. 278 § 1 k.k. – przywłaszczenie mienia w postaci telefonu komórkowego. Orzeczona kara ograniczenia wolności w wymiarze 6 miesięcy, polegająca na wykonywaniu nieodpłatnej kontrolowanej pracy w wysokości 30 godzin miesięcznie. Skazana zostaje wezwana do kuratora w marcu 2010 r., ponieważ postępowanie było zawieszona na okres 6 miesięcy z uwagi na podjęte przez skazaną leczenie odwykowe. Ww. nie stawia się na wezwanie. Kurator występuje z wnioskiem o wyznaczenie miejsca wykonywania prac na cele społeczne. Zarządzeniem sądu skazana zostaje skierowana do Zakładu Gospodarownia Nieruchomościami. Skazana nie stawia się do podmiotu, kurator przesyła pismo ostrzegawcze i zapytanie do Komisariatu Policji dotyczące miejsca jej pobytu. W lipcu 2010 r. skazana stawia się w sądzie, kurator ustala: skazana nie posiada zatrudnienia, nie jest zarejestrowana w Urzędzie Pracy, podejmuje prace dorywcze, korzysta z zasiłku OPS, posiada wykształcenie średnie, bez matury, planuje podjąć naukę w Centrum Kształcenia Ustawicznego, przystąpić do matury oraz podjąć studia z zakresu psychologii, jest uzależniona od narkotyków, pozostaje w abstynencji, uczestniczy w programie metadonowym, sygnalizuje astmę oskrzelową (nie przedstawia dokumentacji lekarskiej). Skazana deklaruje chęć podjęcia pracy w wyznaczonym podmiocie. Na wniosek skazanej zostaje zmienione miejsca wykonywania pracy na cele społeczne na Stowarzyszenie. W uzasadnieniu kurator umieszcza informację: „Podstawą decyzji kuratora była prośba skazanej o zmianę miejsca pracy, na takie, gdzie mogłaby wykonywać pracę w dni wolne tj. soboty”. Z załączonej notatki wynika, że skazana jest w ciąży i skierowanie jej do tego Stowarzyszenia pozwoli na wykonanie orzeczonej kary z uwagi na możliwość powierzenia ww. drobnych prac biurowych. Skazana wyraża zgodę na wykonywanie

20 A. Janus-Dębska, *Uwarunkowania efektywnego wykonania kary ograniczenia wolności*, „Probacja” 2014, Nr 3, s. 125; A. Janus-Dębska, *Współpraca kuratorów z osobami organizującymi i nadzorującymi prace skazanych w ramach kary ograniczenia wolności w świetle badań własnych*, Ministerstwo Sprawiedliwości, „Probacja” 2015, Nr 3, s. 18; A. Janus-Dębska, *Orzekanie i wykonywanie kary ograniczenia wolności w świetle badań statystyczno-kryminologicznych*, [w:] A. Babiński, M. Jurgilewicz, N. Malec (red.), *Państwo Prawo Bezpieczeństwo*, t. 1, Szczytno 2015, s. 83.

21 Z badania dotyczącego wskazanego okresu wyłączone zostały sprawy, w których postępowanie wykonawcze zostało zawieszona oraz sprawy, które zostały przekazane do sekcji wykonawczych wydziałów karnych w związku ze złożonymi przez kuratorów wnioskami o wszczęcie postępowań incydentalnych. Analiza akt spraw przeprowadzona została w I połowie 2014 roku.

kary we wskazanej formie, po czym jej nie realizuje. W październiku 2010 r. składa wniosek o odroczenie wykonania kary z uwagi na uczestniczenie w terapii dla osób uzależnionych od środków odurzających, podjęcie nauki w Liceum Ogólnokształcącym, odwiedzanie syna, który przebywa w rodzinie zastępczej i złe samopoczucie w okresie ciąży. Sąd po raz drugi odracza wykonanie kary ograniczenia wolności na okres 6 miesięcy, to jest do grudnia 2011 r. Po zakończeniu okresu odroczenia skazana oświadcza kuratorowi, że ponownie wystąpi o odroczenie wykonania kary, gdyż nie jest w stanie pogodzić wychowywania dziecka i udziału w terapii metadonowej z pracą na cele społeczne. W marcu 2012 roku skazana stawia się u kuratora i oświadcza, że jednak podejmie prace na cele społeczne, ale wnosi o zmianę wcześniej wyznaczonego podmiotu na Schronisko dla Zwierząt, aby móc pracować w dogodnych dla siebie godzinach. Kurator ponownie przychyła się do wniosku skazanej. Skazana po przepracowaniu 4 godzin ponownie wnosi o zmianę miejsca pracy, żądając podmiotu z lokalizacją bliższą jej miejsca zamieszkania. Kurator po raz czwarty przychyła się do wniosku skazanej, ponownie kierując ww. do Stowarzyszenia. Skazana w okresie czerwiec–grudzień 2012 r. wykonuje prace w niepełnym wymiarze miesięcznym (łącznie przez 6 miesięcy – 88 godzin). Kurator udziela skazanej pomocy poprzez wystosowanie pisma o objęcie jej pomocą żywnościową. W lutym 2013 r. skazana występuje z wnioskiem o uznanie kary za wykonaną, załącza zaświadczenie o udziale w programie metadonowym. Sąd zleca kuratorowi przeprowadzenie wywiadu środowiskowego z uwzględnieniem sytuacji osobistej, rodzinnej, zdrowotnej skazanej oraz oceny, co do osiągnięcia celów kary. Postanowieniem z kwietnia 2013 r. Sąd nie uwzględnia wniosku skazanej z uwagi na niesystematyczne wykonywania kary, stwierdzając jednocześnie, że „dotychczasowy okres wykonywania prac w niewystarczającym stopniu ukształtował w skazanej społecznie pożądane postawy, w szczególności poczucie odpowiedzialności oraz potrzebę przestrzegania porządku prawnego poprzez systematyczne, sumienne wykonywanie kary”. Skazana nie kontynuuje orzeczonej pracy, nie stawia się na wezwania przesyłane przez kuratora. Kurator w sierpniu 2013 r. składa wniosek w przedmiocie zarządzenia zastępczej kary pozbawienia wolności, w którym wykazuje, że sposób wykonywania kary przez skazaną świadczy nie tylko o celowym przedłużaniu przez nią postępowania wykonawczego, ale również uchylaniu się od wykonania ciężącego na niej obowiązku wykonywania pracy na cele społeczne. Sąd ponownie nie uwzględnia wniosku kuratora, uznając wniosek za przedwczesny, jednocześnie w uzasadnieniu zaznaczając, że: „kurator winien rozważyć potrzebę zmiany miejsca wykonania kary, jeśli skazana zgłosi taką potrzebę i ją racjonalnie uzasadni, zaś skazana winna pamiętać, że posiadanie dziecka nie zwalnia jej z odbycia kary, jak również, że przedłużanie przez nią postępowania wykonawczego jest sprzeczne z celem kary i może prowadzić do oceny, że skazana uchyla się od wykonania kary – ze wszelkimi tego konsekwencjami”. Skazana nadal lekceważy wezwania do stawienia się w sądzie. W ocenie kuratora: „skazana nadal celowo przedłuża postępowanie, aby uniknąć kary, wskazuje na ciągłe problemy, uniemożliwiające jej pracę. Czuje się bezkarna, co potwierdza np. kolejnym niestawieniem się w sądzie, mimo wezwania”. Podczas rozmowy telefonicznej z kuratorem: „zachowywała się niewłaściwie: była opryskliwa,

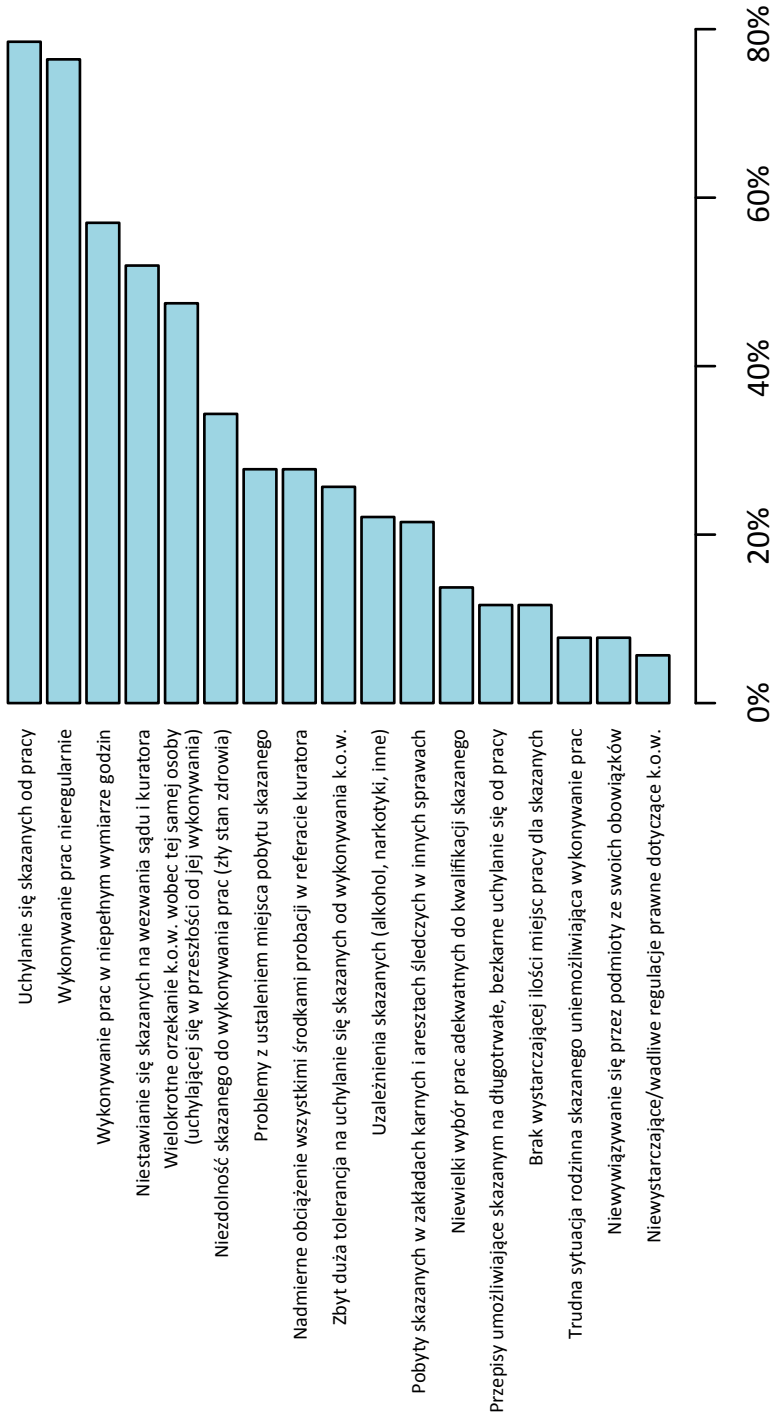
lekceważąca, niezmotywowana do odbywania kary, podważająca moje zdanie, znajomość przepisów” (notatka kuratora z rozmowy telefonicznej ze skazaną). Skazana stawia się do sądu w grudniu 2013 r. i żąda kolejnej zmiany miejsca wykonywania pracy, ponieważ weszła w konflikt z pracownikami podmiotu, obecnie nigdzie nie pracuje, dzieckiem opiekuje się babcia. Zostaje skierowana do wykonywania prac na cele społeczne na rzecz Domu Dziecka. Skazana nadal nie wykonuje orzeczonych prac na cele społeczne, tłumacząc się złym stanem zdrowia swoim, dziecka lub babci oraz koniecznością podjęcia szkolenia zawodowego, okazuje zaświadczenie z jednodziennego pobytu w szpitalu w grudniu 2013 r. z uwagi na bóle brzucha. Wielokrotnie deklaruje, że rozpocznie odbywanie kary. Jak wynika z ostatniej notatki znajdującej się w aktach wykonawczych, skazana nadal nie podjęła orzeczonej pracy, nie przedłożyła dokumentacji potwierdzającej przyczyny braku kontynuowania kary, mimo wielokrotnych rozmów ostrzegawczych, jakie z ww. przeprowadzał kurator. Kurator planuje złożyć wniosek o zarządzenie wykonania zastępczej kary pozbawienia wolności.

Należy rozważyć, przyczyny opisanego powyżej stanu rzeczy, a także możliwość osiągnięcia celów kary ograniczenia wolności wskazanych przez ustawodawcę w art. 53 k.k.w.

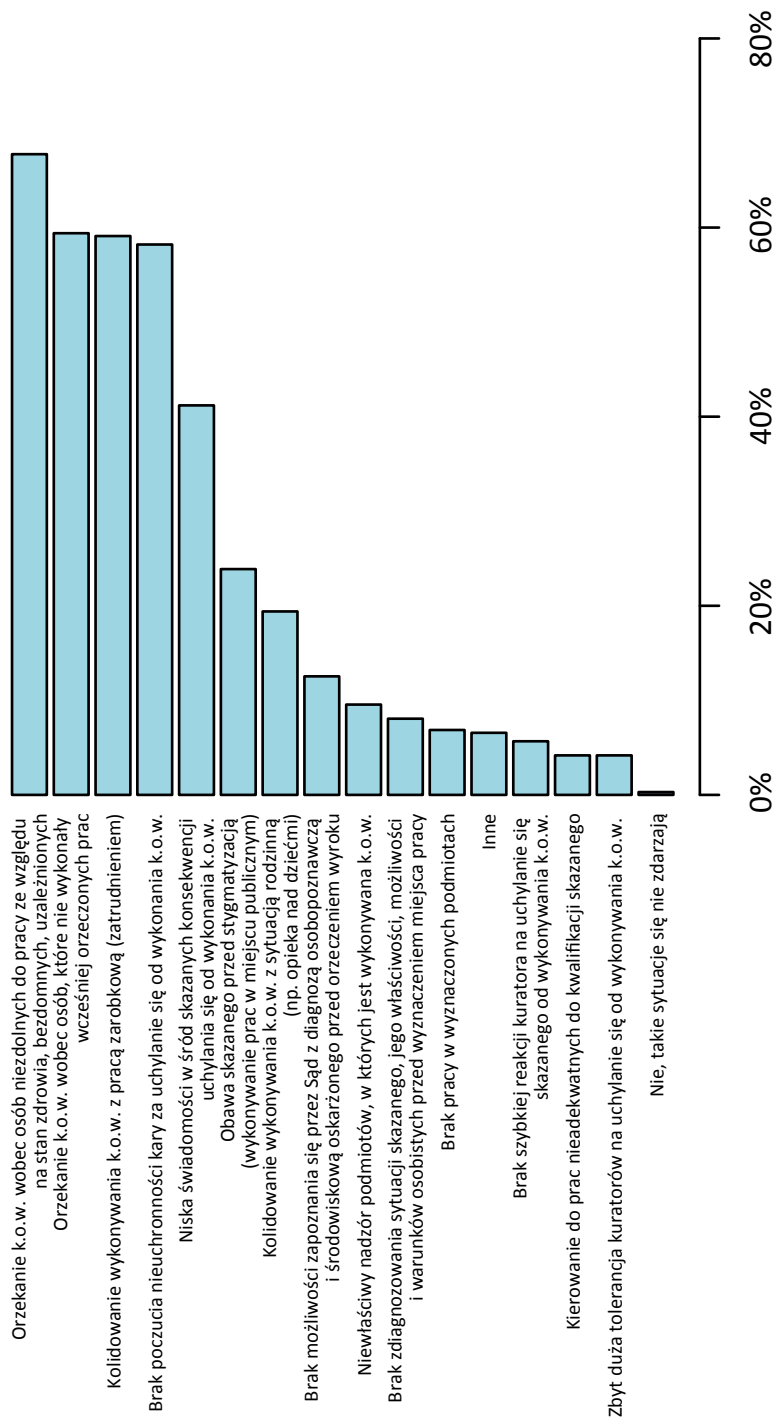
Podczas prowadzonych badań, kuratorom zostało przedstawione pytanie: **Z jakimi problemami, które mają wpływ na przewlekłość postępowania, spotyka się kurator, nadzorując wykonywanie kary ograniczenia wolności?**

Odpowiedzi udzielone przez respondentów z grupy zawodowej kuratorów zostały zaprezentowane na wykresie Nr 4. Jako najważniejsze czynniki mające wpływ na zbyt długotrwałe postępowanie wykonawcze, kuratorzy wymienili: uchylanie się skazanych od wykonywania orzeczonej pracy na cele społeczne (78,5%) i wykonywanie prac nieregularnie (76,4%), wykonywanie przez skazanych pracy w niepełnym wymiarze godzin (57,0%), niestawianie się skazanych na wezwanie sądu i kuratora (51,9%), wielokrotne orzekanie k.o.w. wobec tej samej osoby, uchylającej się w przeszłości od odbywania tej kary (47,5%), niezdolność skazanego do wykonywania pracy, ze względu na zły stan zdrowia (34,3%), problemy z ustaleniem miejsca pobytu skazanego (27,8%), nadmierne obciążenie wszystkimi środkami probacji w referacie kuratora (27,8%), zbyt duża tolerancja na uchylanie się skazanych od odbywania k.o.w., zarówno ze strony kuratorów, jak i sędziów (25,7%), uzależnienia skazanych (22,1%) oraz pobyt skazanych w aresztach śledczych i zakładach karnych w innych sprawach (21,5%). Jako czynniki mniejszej wagi wymienione zostały: niewielki wybór prac adekwatnych do kwalifikacji skazanego (13,7%), przepisy umożliwiające skazanym na długotrwałe, bezkarne uchylanie się od pracy (11,6%), brak wystarczającej liczby miejsc pracy dla skazanych (11,6%), trudna sytuacja rodzinna skazanego, uniemożliwiająca wykonywanie prac (7,8%), niewywiązywanie się przez podmioty ze swoich obowiązków (7,8%), niewystarczające/wadliwe regulacje prawne dotyczące k.o.w. (5,7%)²².

22 Każdy z respondentów miał możliwość zaznaczenia sześciu najczęściej występujących czynników, z tego powodu łączna suma wyników jest większa niż 100%.

Wykres 4. Czynniki mające wpływ na przewlekłość postępowań wykonawczych w zakresie spraw z orzeczoną karą ograniczenia wolności w opinii kuratorów. Odpowiedzi respondentów na pytanie: „Z jakimi problemami, które mają wpływ na przewlekłość postępowania, spotyka się kurator, nadzorując wykonywanie kary ograniczenia wolności?”

Wykres 5. Przyczyny niewykonywania przez osoby skazane prac na cele społeczne lub wykonywanie w niepełnym wymiarze godzin, niezgodnie z wyrokiem sądu, w opinii kuratorów. Odpowiedzi respondentów na pytanie: „Czy zdarza się, że osoby skazane nie wykonują orzeczonej prac lub wykonują je w niepełnym wymiarze godzin i/lub nieregularnie? Jeśli tak – proszę zaznaczyć, co najczęściej, zgodnie z Pani/Pana doświadczeniem zawodowym jest przyczyną takiej sytuacji”.

Przyczyn długotrwałego uchylania się od wykonywania prac na cele społeczne należy poszukiwać już na etapie orzekania kary. Diagnozowanie sytuacji oskarżonego pod kątem jego stanu zdrowia, właściwości i warunków osobistych, przed wydaniem wyroku, tylko w wybranych przypadkach powoduje orzekanie kary ograniczenia wolności wobec osób, które nie mają predyspozycji do jej odbywania. Często brak jest prognozy, opartej na analizie dotychczasowej karalności skazanego oraz jego sposobu funkcjonowania, które to dane mogą wskazywać na niskie prawdopodobieństwo wykonania tej kary. Kuratorzy w wypełnianych ankietach zwrócili uwagę na powyższe problemy, wskazując na takie czynniki jak: wielokrotne orzekanie k.o.w. wobec tej samej osoby, uchylającej się w przeszłości od jej odbywania, niezdolność skazanego do wykonywania pracy ze względu na zły stan zdrowia (fizyczny bądź psychiczny), problemy z ustaleniem miejsca pobytu skazanego (orzekanie k.o.w. wobec osób bezdomnych, prowadzących wędrowny tryb życia), uzależnienia, trudna sytuacja rodzinna skazanego, uniemożliwiająca wykonywanie prac.

Kuratorzy odpowiadali również na pytanie: **Czy zdarza się, że osoby skazane nie wykonują orzeczonych prac lub wykonują je w niepełnym wymiarze godzin i/lub nieregularnie? Jeśli tak – proszę zaznaczyć, co najczęściej, zgodnie z Pani/Pana doświadczeniem zawodowym jest przyczyną takiej sytuacji.**

Tylko jeden z respondentów odpowiedział: „Nie, takie sytuacje się nie zdarzają”, co świadczy o dużej skali problemów związanych z wykonywaniem przez osoby skazane prac na cele społeczne w sposób nierzetelny.

Kara ograniczenia wolności w formie wykonywania pracy na cele społeczne może zostać zakończona na skutek:

- wykonania orzeczonych prac w pełnym wymiarze;
- uznania kary za wykonaną (art. 64 k.k.w.);
- zwolnienia z odbycia reszty kary (art. 83 k.k.);
- orzeczenia kary zastępczej (art. 65§1 k.k.w. w zw. z art. 57§2–3 k.k.w.);
- zmiany formy obowiązku pracy na potrącanie części wynagrodzenia (art. 63a k.k.w.);
- umorzenia postępowania wykonawczego (art. 15 § 1 k.k.w.) w związku z: przedawnieniem wykonania kary (art. 103 § 1 k.k., art. 45 § 3 k.w., art. 45 § 1 k.k.s.), śmiercią skazanego lub inną przyczyną wyłączającą postępowanie (np. w związku z depenalizacją wybranych czynów).

Przesłanką wydania wyżej wymienionych decyzji sądu są względy wychowawcze, które należy wiązać z realizacją lub brakiem realizacji w dotychczasowym postępowaniu wykonawczym zasadniczego celu wykonywania kary ograniczenia wolności, jakim jest wzbudzenie w skazanym woli kształtowania jego społecznie pożądanym postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania porządku prawnego. W każdym z omawianych przypadków rozpoznawania sprawy, obowiązkiem sądu jest dokonanie pełnych ustaleń i ocen w wymienionym zakresie oraz przedstawienie w uzasadnieniu postanowienia, jakie wnioski, będące podstawą orzeczenia, wyprowadził sąd z tych ustaleń i ocen²³.

23 K. Postulski, *Komentarz...*

Najczęstszym sposobem zakończenia k.o.w., poza wykonaniem pracy, jest orzeczenie kary zastępczej pozbawienia wolności w przypadku przestępstw lub aresztu w przypadku wykroczeń.

Zgodnie ze znowelizowanym w 2009 roku art. 57 § 2 i § 3 k.k.w.²⁴ składanie wniosków o orzeczenie kary zastępczej zostało określone jednoznacznie, jako obowiązek kuratora, który należy zrealizować w dwóch wypadkach:

- 1) gdy skazany nie stawia się na wezwanie lub pouczone o prawach, obowiązkach i konsekwencjach związanych z wykonywaniem nieodpłatnej, kontrolowanej pracy na cele społeczne, oświadczy sądowemu kuratorowi zawodowemu, że nie wyraża zgody na podjęcie pracy;
- 2) gdy skazany nie podejmie pracy w wyznaczonym terminie lub w inny sposób uchyli się od odbywania kary ograniczenia wolności lub wykonania ciężkich na nim obowiązków²⁵.

Rygoryzm zawarty w tym przepisie spowodował znaczne zwiększenie orzekania kar zastępczych pozbawienia wolności. Krytycznie do tego rozwiązania odniósł się Stefan Lelental, twierdząc, że obligatoryjne występowanie przez kuratora z powyższymi wnioskami w każdej ze wskazanych sytuacji, może skutkować koniecznością rozpoznawania przez sądy wniosków niemających faktycznego uzasadnienia. Każdy z tych przypadków wymaga szczegółowej analizy i oceny, a ocena ta należy wyłącznie do sądu²⁶. Zgodnie z art. 57 k.k.w. kurator ma obowiązek jedynie stwierdzić, że konkretny fakt miał miejsce.

Aby uniknąć automatyzmu w składanych wnioskach o orzeczenie kary zastępczej, kuratorzy podejmują dodatkowe czynności, celem właściwego uzasadnienia podjętej decyzji:

- ze względu na konsekwencje, jakie może spowodować nieusprawiedliwione niestawiennictwo skazanego, powinien on być prawidłowo zawiadomiony o terminie pierwszej wizyty u kuratora a wezwanie powinno nastąpić za pokwitowaniem jego odbioru. W razie konieczności wezwanie należy ponowić;
- pouczenie skazanego powinno być udokumentowane i potwierdzone jego podpisem. Tylko wówczas można skazanemu skutecznie zarzucić, że uchylił się od odbycia kary;
- określenie przez kuratora rodzaju, miejsca i terminu rozpoczęcia pracy może nastąpić tylko po wysłuchaniu skazanego. Nie może ono nastąpić, jeżeli skazany nie stawia się na wezwanie kuratora, bez względu na to, czy było to niestawiennictwo usprawiedliwione, czy nieusprawiedliwione. Obowiązkowe wysłuchanie skazanego w przedmiotowym zakresie pozwala na przyjęcie, że przyjął on na siebie obowiązek pracy i związane z nim ograniczenie wolności;

24 Ustawa z dnia 5 listopada 2009 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny wykonawczy, ustawy – Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2009 r., Nr 206, poz. 1589 ze zm.).

25 K. Postulski, *Zmiany w wykonywaniu...*, s. 134.

26 S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2014, s. 291–292.

- niewyrażenie zgody przez skazanego na podjęcie pracy powinno mieć formę oświadczenia skazanego złożonego na piśmie lub być zaprotokołowane w aktach sprawy;
- kurator powinien wykazać, że wskazane w art. 57 k.k.w. zachowania skazanego miały miejsce z przyczyn leżących po jego stronie, a więc nie były usprawiedliwione. Wynika to wprost z treści art. 65 § 1 k.k.w., zgodnie z którym sąd zarządza wykonanie kary zastępczej tylko wtedy, gdy skazany uchyla się od odbywania kary ograniczenia wolności.

Kurator zawodowy jako organ postępowania wykonawczego ma prawo do samodzielnych ocen konkretnych zdarzeń faktycznych w celu dokonania oceny, czy w zachowaniu skazanego istnieją przesłanki świadczące o „uchylaniu się” od wykonania kary. Wynika to z roli, jaką ustawodawca przypisał kuratorowi w procesie wykonywania kary ograniczenia wolności, co prowadzi do wniosku, że jeśli kurator oceni, iż w zachowaniu skazanego nie ma znamion uchylania się od odbywania kary, nie ma obowiązku występowania z wnioskiem o określenie kary zastępczej²⁷. Artykuł 57 § 2 i § 3 k.k.w. należy odczytywać łącznie z treścią art. 65 k.k.w., w którym zostały określone przesłanki i zasady zamiany kary ograniczenia wolności na karę zastępczą.

Do zarządzenia wykonania kary nie jest wystarczające stwierdzenie o niewykonaniu prac na cele społeczne, sąd dokonuje także oceny, czy zachowaniu skazanego można przypisać znamiona „uchylania się”, czyli umyślnego i uporczywego dążenia do niewykonania obowiązku²⁸. Zdaniem Sądu Najwyższego uchylanie się od kary ograniczenia wolności, jako przesłanka zarządzenia wykonania kary zastępczej, oznacza tylko takie zachowanie się skazanego, które jest wyrazem jego negatywnego stosunku do tej kary czy nałożonych w związku z nią obowiązków, a więc wynika z jego złej woli, a nie z przyczyn innych, obiektywnych lub nawet przez niego zawinionych²⁹.

Ze względu na przytoczone wyżej uwagi konieczne jest bardzo szczegółowe ustalenie przez sąd w każdej sprawie faktów świadczących o tym, że skazany nie podporządkowuje się rygorom związanym z wykonywaniem kary ograniczenia wolności i ocena tych faktów z uwzględnieniem kryteriów uchylania się od jej odbywania.

3. Podsumowanie

W polskim prawie karnym dyrektywy wymiaru kary zawarte są w art. 53 § 1 k.k. dotyczą zarówno wyboru rodzaju kary, jak i konkretnej jej wielkości. Wymieniony przepis wskazuje na cztery dyrektywy wymiaru kary, które sąd ma obowiązek uwzględnić. Dwie pierwsze, tj. współmierność kary do stopnia winy i do stopnia

27 K. Postulski, *Komentarz...*; K. Postulski, *Zmiany w wykonywaniu...*, s. 135.

28 K. Postulski, *Komentarz...*; K. Postulski, *Zmiany w wykonywaniu...*, s. 136.

29 Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 20 czerwca 1979 r., Nr VI KZP 6/79, OSNKW 1979, Nr 9, poz. 89, Lex/el Nr 19552.

społecznej szkodliwości czynu, mają zapewnić sprawiedliwość orzekanych kar; dwie następne – cele kary, a mianowicie zapobiegawcze i wychowawcze oddziaływanie na sprawcę przestępstwa (prewencja indywidualna) oraz społeczne oddziaływanie kary (prewencja ogólna). Dyrektywa dostosowania kary do zapobiegawczego i wychowawczego oddziaływania na sprawcę ma na celu takie ukształtowanie kary, aby możliwie najskuteczniej zapobiegać jego powrotowi do przestępstwa. Jednakże przyszłe postępowanie człowieka jest uzależnione od wielu okoliczności natury indywidualnej (endogennych) i społecznej (egzogennych), których wystąpienie i siła wpływu nie dadzą się przewidzieć w chwili orzekania kary przez sąd. Można więc mówić jedynie o prognozie kryminologicznej, która powinna opierać się na rozpoznaniu okoliczności, które doprowadziły do popełnienia przestępstwa, właściwości i warunków osobistych sprawcy, ocenie jego dotychczasowego życia i relacji środowiskowych³⁰.

Ustawodawca w 2009 roku, wprowadzając przepis art. 58 § 2a k.k., zwrócił szczególną uwagę na konieczność ustalania możliwości wykonania pracy na cele społeczne przez oskarżonego, przed jej orzeczeniem:

W nowym przepisie § 2a w art. 58 k.k. wprowadzono istotną normę gwarancyjną. Nieodpłatna kontrolowana praca na cele społeczne, nie byłaby orzekana wobec oskarżonych, co do których ze względu na stan zdrowia lub ich właściwości i warunki osobiste, istniałoby uzasadnione przekonanie, że nie wykonają takiej pracy. Wprowadzenie projektowanego przepisu uzasadnia okoliczność, iż w praktyce zdarzają się wypadki, że kara ograniczenia wolności jest orzekana – zwłaszcza w wyrokach wydawanych na posiedzeniu, bez udziału oskarżonych – wobec osób niezdatnych do wykonywania takiej pracy [...]. Właściwości i warunki osobiste, o jakich mowa w proponowanym zapisie, to zwłaszcza sytuacja rodzinna oskarżonego, który np. sprawuje bezpośrednią opiekę nad małoletnimi dziećmi bądź starszymi, schorowanymi członkami rodziny i nie jest w stanie zapewnić im opieki na czas wykonywania pracy. Przepis ten będzie miał również zastosowanie w sytuacji, gdy oskarżony był uprzednio skazany na karę ograniczenia wolności i uchylał się od jej wykonania, co może uzasadniać pogląd o niecelowości ponownego stosowania wobec tej osoby kary tego rodzaju³¹.

Dotychczasowe orzecznictwo wskazywało na konieczność uwzględniania dotychczasowej linii życia sprawcy, jego osobowości i aktualnej sytuacji życiowej³².

Na powyższe zagadnienia również została zwrócona uwaga w 2011 roku w dokumencie *Strategia Sprawne Państwo 2011–2020*, w którym zaznaczono, że ze względu na małą ilość wywiadów zleczanych w trybie art. 214 k.p.k.:

sądy nie posiadają [...] profesjonalnie sporządzonej informacji o osobie podejrzanego albo oskarżonego, co powoduje, że orzeczenia, zwłaszcza z zastosowaniem oddziaływań probacyjnych, nie są poparte właściwym rozpoznaniem w zakresie deficytów lub potencjałów. W większości spraw, sąd nie dysponuje żadnym materiałem informacyjnym na temat osoby podejrzanego, za wyjątkiem

30 A. Marek, *Komentarz do art. 53 Kodeksu karnego*, Lex/el 2010.

31 Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny wykonawczy, ustawy – Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw, z dnia 21 listopada 2008 r., druk sejmowy Nr 1394, Uzasadnienie.

32 Wyrok SA w Katowicach z dnia 18 kwietnia 2001 r., II AKa 180/01, OSA 2001, Nr 10, poz. 64.

sporadycznych opinii biegłych, a także informacji, które zdecydował się podać sam sprawca, przesłuchiwany w toku postępowania przygotowawczego [...]. Błędnie orzeczona kara i środki oddziaływania nie wypełnią swoich celów, a całe postępowanie sądowe nie doprowadzi do zmiany postawy skazanego. Niezbędne jest także wprowadzenie w życie zaawansowanej diagnozy osobopoznawczej i prognozy kryminologicznej, która jest koniecznym warunkiem rozwoju służby probacyjnej oraz prawidłowego rozpoznania sytuacji osoby na etapie postępowania rozpoznawczego; wprowadzenie wskazanych rozwiązań powinno uwzględniać dorobek nauk psychologicznych, kryminologicznych, społecznych i statystycznych³³.

Na usprawnienie postępowania wykonawczego i ograniczenie zarządzania zastępczych kar pozbawienia wolności, w związku z uchylaniem się skazanych od wykonywania kary ograniczenia wolności, mogą mieć wpływ:

- wprowadzony do Kodeksu karnego wykonawczego nowy art. 63b³⁴, zgodnie z którym z ważnych względów, w szczególności uzasadnionych wykonywaną przez skazanego pracą zarobkową lub stanem zdrowia, sąd na wniosek skazanego może ustalić rozliczenie godzin nieodpłatnej, kontrolowanej pracy na cele społeczne w innych okresach niż miesięczny;
- wprowadzony do Kodeksu karnego wykonawczego nowy art. 65a³⁵, zgodnie z którym sąd może w każdym czasie wstrzymać wykonanie zastępczej kary pozbawienia wolności w wypadku, gdy skazany oświadczy na piśmie, że podejmie odbywanie kary ograniczenia wolności i podda się rygorom z nią związanym;
- znowelizowane: art. 83 kk. i art. 64 k.k.w.³⁶, w których to przepisach uelastycznione zostały przesłanki uznania kary za wykonaną;
- częstsze zlecenie przez sądy, przed orzeczeniem kary ograniczenia wolności, wywiadu środowiskowego na podstawie art. 214 k.p.k. do ustalenia stanu zdrowia oskarżonego, jego właściwości i warunków osobistych, uzasadniających przekonanie, że oskarżony wykona obowiązki wynikające z ww. kary (*a contrario* art. 58 § 2a k.k.);
- przywrócenie możliwości orzekania zastępczej kary grzywny, w szczególnie uzasadnionych przypadkach np. z uwagi na stan zdrowia skazanego, konieczność wykonywania pracy zarobkowej z powodu zobowiązań alimentacyjnych (z dniem 1 stycznia 2012 r. uchylony został przepis umożliwiający orzeczenie zastępczej kary grzywny³⁷, który, jak wykazują dane statystyczne, był wykorzystywany przez sądy w dużym stopniu, ponieważ w latach 2007–2011 od 14,6% do 18,3% spraw kończyło się właśnie w ten sposób).

33 Strategia Sprawne Państwo 2011–2020 (Projekt), Warszawa 6 kwietnia 2011, http://www.mswia.gov.pl/portal/pl/2/9075/Strategia_Sprawne_Panstwo_20112020.html (dostęp: 12.02.2014).

34 Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 396).

35 *Ibidem*.

36 *Ibidem*.

37 Ustawa z dnia 16 września 2011 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2011 r., Nr 240, poz. 1431).

Podsumowując, należy stwierdzić, że powodzenie kary ograniczenia wolności, zwłaszcza z punktu widzenia prewencyjnego oraz w zakresie sprawnego jej wykonania w dużym stopniu zależy od właściwie dokonanej przez sąd oceny predyspozycji skazanego, co do możliwości wykonania przez osoby skazane prac na cele społeczne oraz wysokich kwalifikacji kuratorów sądowych. Kolejne nowelizacje Kodeksu karnego i Kodeksu karnego wykonawczego wzmacniają pozycje kuratora w postępowaniu wykonawczym, a także nadają tym swoistym podmiotom zaufania publicznego nowe uprawnienia, umożliwiające elastyczność i indywidualizację w podejmowaniu działań resocjalizacyjnych. Konrad Politowicz postuluje dalsze rozwijanie uprawnień i samodzielności kuratorów w obszarze wydawania decyzji oraz proponuje rozłączenie dwóch aspektów wykonywania kary ograniczenia wolności: jej odbywania (pozostawionego jak dotychczas w gestii sądu wykonawczego) i wykonywania (**przekazanego w całości w ręce kuratora sądowego – którego aktualna pozycja w postępowaniu wykonawczym wskazuje, iż byłby to podmiot dla jeszcze bardziej kompleksowego prowadzenia kary ograniczenia wolności jak najbardziej właściwy**). Zagadnienia mające znaczenie dla pozytywnych efektów resocjalizacyjnych, a jednocześnie wymagające szybkiej reakcji, bez wikłania się w długotrwałe procedury sądowe, takie jak odroczenie wykonania kary, rozstrzygałby kurator mocą natychmiast wykonalnych decyzji. **Rozwiązanie miałoby zapewne wpływ na odciążenie sądów i wzmocnienie pozycji kuratorów, pozwalając także w ramach ich korpusu na wyraźną specjalizację³⁸**. Nadanie nowych kompetencji kuratorom byłoby zapewne korzystne dla osób podlegających ich pieczy, w związku z możliwością adekwatnego i szybkiego reagowania na zmieniającą się sytuację podopiecznego lub pojawiające się bariery w wykonaniu kary.

38 K. Politowicz, *Uwagi na tle...*, s. 111–112.

Bibliografia

- Duracz-Walczak A., Strzępek K., *Kara ograniczenia wolności – alternatywa kary, pozbawienia wolności do lat dwóch*, [w:] Hołyst B. (red.), *Problemy współczesnej penitencjarystyki w Polsce*, Warszawa 1984.
- Giętowski R., *Kara ograniczenia wolności w polskim prawie karnym*, Warszawa 2007.
- Janus-Dębska A., *Orzekanie i wykonywanie kary ograniczenia wolności w świetle badań statystyczno-kryminologicznych*, [w:] Babiński A., Jurgilewicz M., Malec N. (red.), *Państwo Prawo Bezpieczeństwo*, t. I, Szczytno 2015.
- Janus-Dębska A., *Uwarunkowania efektywnego wykonania kary ograniczenia wolności*, „*Probacja*” 2014, Nr 3.
- Janus-Dębska A., *Uwarunkowania i przeszkody wykonywania kary ograniczenia wolności*, [w:] Kowalczyk M.H., Szykut M. (red.), *Współczesne problemy resocjalizacji. W poszukiwaniu nowych rozwiązań*, Toruń 2015.
- Janus-Dębska A., *Współpraca kuratorów sądowych z osobami organizującymi i nadzorującymi prace skazanych w ramach kary ograniczenia wolności w świetle badań własnych*, „*Probacja*” 2015, Nr 3.
- Lelental S., *Prawo karne wykonawcze*, Warszawa 1990.
- Lelental S., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 2014.
- Marek A., *Komentarz do art. 53 Kodeksu karnego*, Lex/el 2010.
- Pawela S., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, Warszawa 1972, s. 325.
- Politowicz K., *Uwagi na tle wymiaru i wykonywania kary ograniczenia wolności*, „*Probacja*” 2013, Nr 2.
- Postulski K., *Kodeksu karnego wykonawczego*, Lex/el 2012.
- Postulski K., *Zmiany w wykonywaniu kary ograniczenia wolności*, „*Probacja*” 2011, Nr 3.
- Rybicka-Ziarko J., *Community service jako współczesna perspektywa dla polskiego prawa karnego*, [w:] *Język – Prawo – Społeczeństwo*, S. Wrzosek (red.), t. III, Radom 2012.
- Stasiak K., *Kontrolno-organizacyjna funkcja kuratora w wykonywaniu kary ograniczenia wolności i prac społecznie użytecznych*, [w:] Jedynak T., Stasiak K. (red.), *Zarys Metodyki pracy kuratora sądowego*, Warszawa 2010.
- Szewczyk M., *Kara ograniczenia wolności*, [w:] Melezini M. (red.), *Kary i środki karne. Poddanie sprawcy próbie*, tom VI, Warszawa 2010.
- Walczak S., *Prawo penitencjarne, zarys systemu*, Warszawa 1972.
- Wontorczyk A., *Bezrobocie, niemożność znalezienia zatrudnienia*, [w:] Szewczuk W. (red.), *Encyklopedia psychologii*, Warszawa 1998.

Akty prawne

- Kodek karny (Dz.U. z 1997 r., Nr 88, poz. 553 ze zm.).
- Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 1997 r., Nr 90, poz. 557 ze zm.).
- Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny wykonawczy, ustawy – Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw, z dnia 21 listopada 2008 r., Druk sejmowy Nr 1394, Uzasadnienie.
- Projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny wykonawczy oraz niektórych innych ustaw z projektami aktów wykonawczych, z dnia 9 marca 2011 r., Druk sejmowy Nr 3961, Uzasadnienie.
- Ustawa z dnia 5 listopada 2009 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Kodeks karny wykonawczy, ustawy – Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2009 r., Nr 206, poz. 1589 ze zm.).

Ustawa z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2013 r., poz. 1247).

Ustawa z dnia 20 lutego 2015 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. z 2015 r., poz. 396).

Rządowy projekt ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw z dnia 15 maja 2014 r., druk sejmowy Nr 2393, Uzasadnienie.

Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 czerwca 2010 r. w sprawie podmiotów, w których jest wykonywana kara ograniczenia wolności oraz praca społecznie użyteczna (Dz.U. z 2010 r., Nr 98, poz. 634).